

ΧΑΡΙΛΑΟΣ Γ. ΓΚΟΥΤΟΣ

ΟΜ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΤΟΥ ΠΑΝΤΕΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ

ΟΙ ΟΡΘΟΔΟΞΟΙ ΠΙΣΤΟΙ ΕΠΙ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

Μαρτυρίες του Πουκεβίλ

εκδόσεις



Οἱ Ὀρθοδοξοὶ πιστοὶ ἐπὶ τουρκοκρατίας

Μαρτυρίες τοῦ Πουκεβίλ

ISBN: 978-618-5259-97-6

Copyright © Έκδόσεις «ΛΕΙΜΩΝ»

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ:

Νικηταρχά 2-4, 106 78 Άθήνα

Τηλ/Fax: 210-32.27.323

e-mail: ekd.limon@gmail.com

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ:

Όδος Κονοπισοπούλου 32, Άθήνα 115 24

Τηλ. 210-6925471, κιν. 6976572746

ΧΑΡΙΛΑΟΣ Γ. ΓΚΟΥΤΟΣ

ΟΜ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΤΟΥ ΠΑΝΤΕΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ

ΟΙ ΟΡΘΟΔΟΞΟΙ ΠΙΣΤΟΙ ΕΠΙ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

Μαρτυρίες τοῦ Πουκεβίλ



| |
|-----------------------------------|
| ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ |
| ΚΟΝΙΤΣΑΣ |
| ΑΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ <u>60656 ΚΟΝ</u> |
| ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ <u>25-10-2021</u> |
| ΤΑΞΙΝ. ΑΡΙΘΜ. <u>949.505 ΓΚΟ</u> |

εκδόσεις



ΑΘΗΝΑ 2021

Στήν Μαρία Γιώτη

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

| | |
|---|----|
| A.- Συλλογή μαρτυριῶν τοῦ Πουκεβίλ γιά τούς Ὀρθόδοξους Ἑλληνας σκλάβους | 5 |
| 1. Χρησιμότητα τῆς συλλογῆς | 5 |
| 2. Ὁ περιηγητής Πουκεβίλ | 14 |
| 3. Ἀποσπάσματα ἀπό μεταφράσεις | 16 |
| B.- Οἱ συνθηκῆς ζωῆς τῶν Ὀρθοδόξων Ἑλλήνων ραγιάδων ... | 17 |
| 1. Κατά τόν Ἰ. Πέτρου | 17 |
| 2. Κατά τόν Κ. Μοσκόφ | 20 |
| 3. Κατά τόν Χ. Γιανναρά | 23 |

Κεφάλαιο Πρῶτο

ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΠΙΣΤΗ ΚΑΙ ΠΑΡΑΠΟΙΗΣΕΙΣ ΤΗΣ

| | |
|--|----|
| A.- Ἐμμονή τῶν ραγιάδων στήν Ὀρθόδοξη πίστη | 27 |
| B.- Ναοί, λείψανα, προσευχή | 31 |
| Γ.- Φιλανθρωπία | 36 |
| Δ.- Θαύματα, δεισιδαιμονίες, βλασφημίες | 38 |
| E.- Ἄρματολοί καί κλέφτες | 41 |
| ΣΤ.- Σχέσεις μεταξύ Ὀρθοδόξων καί μουσουλμάνων | 46 |

Κεφάλαιο Δεύτερο

ΕΠΙΣΚΟΠΟΙ ΚΑΙ ΙΕΡΕΙΣ

| | |
|--|----|
| A.- Διοικητικές καί δικαστικές ἀρμοδιότητες ἐπισκόπων | 49 |
| B.- Ἄξιοι κληρικοί | 56 |
| Γ.- Ἀνάξιοι κληρικοί | 59 |

Κεφάλαιο Τρίτο
ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑ ΚΑΙ ΜΟΝΑΧΟΙ

| | |
|---------------------------------------|----|
| Α.- Κανόνες τοῦ μοναχισμοῦ | 64 |
| Β.- Ἡ μονή τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου | 70 |
| Γ.- Ἄλλες μονές | 83 |
| Δ.- Εἰδικές περιπτώσεις μοναχῶν | 93 |

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Α.- Συλλογή μαρτυριῶν τοῦ Πουκεβίλ γιὰ τούς Ὀρθόδοξους Ἑλληνας σκλάβους

1. *Χρησιμότητα τῆς συλλογῆς.* Στό πλαίσιο τῶν ἐρευνῶν μου γιά τά συστήματα ρύθμισης τῶν ἐργασιακῶν σχέσεων ἐπί τουρκοκρατίας στόν ἐλλαδικό χῶρο, διάβασα καί τό ὀγκῶδες ἔργο τοῦ Γάλλου προξένου καί περιηγητή Πουκεβίλ, πού ἔχει τόν τίτλο «Ταξίδι στήν Ἑλλάδα» καί ἐκδόθηκε κατά τά ἔτη 1820 καί 1826 στήν γαλλική γλῶσσα, κατά δέ τά ἔτη 1994-1997 στήν ἐλληνική, περιέχονται καί πολλές κοινωνιολογικές καί ἄλλες πληροφορίες γιά τήν θρησκευτική ζωή τῶν Ἑλλήνων ἐπί τουρκοκρατίας. Ὁ συγγραφέας παρουσιάζει μέ γλαφυρό τρόπο σχετικά περιστατικά πού ὑπέπεσαν στήν ἀντίληψή του κατά τίς περιοδεῖες του στήν χερσαία Ἑλλάδα καί σχολιάζει μερικά ἀπό αὐτά μέ σύντομες κριτικές σκέψεις του.

Μολονότι δέν διαθέτω εἰδικές κοινωνιολογικές καί θεολογικές γνώσεις, θεωρῶ ὅτι αὐτές οἱ παρατηρήσεις καί κρίσεις τοῦ Πουκεβίλ συνιστοῦν σημαντικές ἱστορικές μαρτυρίες, διότι φωτίζουν πολλές πλευρές τοῦ τρόπου ζωῆς τῶν ὑποδούλων ὀρθοδόξων χριστιανῶν, ἔστω καί ἂν

ἔχουν διατυπωθεῖ ἀποσπασματικά καί εἶναι ἐνίοτε ἀνακριβεῖς ἢ ἐπηρεασμένες ἀπό τίς θρησκευτικές καταβολές τοῦ συγγραφέα ὡς ρωμαιοκαθολικοῦ. Ἄλλοι περιηγητές δέν κατέγραψαν τόσες πολλές καί οὐσιώδεις τέτοιες πληροφορίες καί κρίσεις.

Ἡ θρησκευτική ζωή τῶν Ἑλλήνων ἐπί τουρκοκρατίας δέν ἔχει μελετηθεῖ ἐπαρκῶς ἀπό τούς ἱστορικούς, τούς κοινωνιολόγους καί τούς θεολόγους. Ἔτσι, ἡ σχετική βιβλιογραφία δέν παρέχει ἀναλυτικές καί τεκμηριωμένες ἀπαντήσεις στά ἀκόλουθα ἐρωτήματα, μεταξύ ἄλλων: α) Οἱ δογματικές πεποιθήσεις καί οἱ λατρευτικές συνήθειες τῶν ὑποδούλων Ὀρθοδόξων κατά πόσο ὁμοιάζουν ἢ διαφέρουν ἀφ' ἐνός ἀπό ἐκεῖνες τῆς βυζαντινῆς περιόδου καί ἀφ' ἐτέρου ἀπό ἐκεῖνες τῆς νεώτερης ἐποχῆς; β) Ἀπό ποῦ καί πῶς αὐτοί, σέ κάθε γενιά τους καί σέ κάθε μεγάλο ἢ μικρό τόπο, ἀποκτοῦσαν ἐπαρκῆ πληροφορία γιά τούς δογματικούς καί λατρευτικούς κανόνες τῆς Ἐκκλησίας; γ) Οἱ λαϊκοί πιστοί πῶς συμπεριφέρονταν στά μέλη τῆς Ἐκκλησίας πού παρέβαιναν ἐξακολουθητικά κάποιους ἀπό τούς κανόνες τούτους; δ) Οἱ Ὀρθόδοξοι πῶς αἰσθάνονταν βλέποντας κοντά τους τίς θρησκευτικές ἐκδηλώσεις καί τόν τρόπο ζωῆς τῶν μουσουλμάνων ἢ τῶν ρωμαιοκαθολικῶν; ε) Γιατί οἱ περισσότεροι ἀπό αὐτούς δέν ἀλλαξοπιστοῦσαν, μολονότι, ἂν γίνονταν μουσουλμάνοι, θά ἀπαλλάσσονταν ἀπό τίς μειονεξίες τοῦ ραγιαῖ καί θά ἀποκτοῦσαν δυνατότητες βελτίωσης τῶν ὄρων διαβίωσής τους καί κοινωνικῆς ἀνόδου τους;

Μέ αὐτές τίς ἀφορμές, ἔκρινα ὅτι θά ἦταν χρήσιμο νά ἀποδελτιώσω τά χωρία τοῦ βιβλίου τοῦ Πουκεβίλ πού ἀναφέρονται στήν θρησκευτική ζωή τῶν Ἑλλήνων ἐπί τουρκοκρατίας, νά τά κατατάξω σέ θεματικές ἐνότητες καί νά

παρουσιάσω αὐτήν τήν συλλογή μαζί μέ λίγες εἰσαγωγικές παρατηρήσεις. Διότι μιά τέτοια συλλογή εἶναι δυνατόν καί πιθανόν ἀφ' ἐνός νά ὑποκινήσει καί νά διευκολύνει τήν ἱστορική, κοινωνιολογική καί θεολογική ἐξέταση ἀπό τούς εἰδικούς τῶν μαρτυριῶν αὐτῶν τοῦ Πουκεβίλ, σέ συνδυασμό μέ ἄλλες πηγές, καί ἀφ' ἑτέρου νά ἀποτελέσει ἐνδιαφέρον ἀνάγνωσμα γιά τό εὐρύτερο κοινό.

Ἡ μελέτη τῶν μαρτυριῶν τούτων δύναται, ἐκτός τῶν ἄλλων, νά συμβάλει στήν ἀμερόληπτη σύνθεση τῶν δύο ἀντίθετων μονόπλευρων ἀπόψεων πού ἔχουν ὑποστηριχθεῖ ἀναφορικά μέ τήν συμπεριφορά τῶν Ὁρθόδοξων κληρικῶν ἔναντι τῶν λαϊκῶν ὁμοδόξων τους καί τῆς τουρκικῆς ἐξουσίας καί νά ὀδηγήσει διά τῆς διαχρονικῆς συγκριτικῆς μεθόδου σέ κοινωνιολογικές καί θεολογικές ἐρμηνεῖες, σχετικές μέ τούς λόγους γιά τούς ὁποίους οἱ περισσότεροι ἀπό τούς Ἕλληνες ἐκείνους ἤθελαν νά εἶναι χριστιανοί Ὁρθόδοξοι, ἔστω καί ὑποκριτικά, ὅπως εἶναι οἱ ἀκόλουθες δύο συνοπτικές παρατηρήσεις.

Μεταξύ τῶν λαϊκῶν, τῶν κληρικῶν καί τῶν μοναχῶν χριστιανῶν Ὁρθόδοξων, στούς ὁποίους ἀφοροῦν ἀτομικά ἢ συλλογικά οἱ μαρτυρίες τοῦ Πουκεβίλ (καθώς καί ἄλλες πηγές), ἄλλοι μέν ἐβίωσαν συνειδητά τό νόημα καί τόν τρόπο ζωῆς τῆς ὀρθόδοξης χριστιανικῆς παράδοσης, ἄλλοι δέ δέν εἶχαν κατανοήσει τό οὐσιῶδες περιεχόμενό της καί γι' αὐτό τήν ἐνόθευαν μέ δεισιδαιμονίες ἢ δέν ἐδίσταζαν ἀκόμη καί νά τήν ἐκμεταλλεύονται πρὸς ἐξυπηρέτηση ἰδιοτελῶν σκοπῶν τους. Αὐτές οἱ συμπεριφορές συνιστοῦν ἐκδηλώσεις τοῦ ἐξῆς συνηθισμένου κοινωνικοῦ φαινομένου: Μεταξύ τῶν ὀπαδῶν μιᾶς ἰδεολογίας ἢ κοινωνικῆς συνήθειας ἢ θρησκείας, μερικοί προσπαθοῦν νά συμμορφῶνται μέ τίς ἀρχές της καί τό πετυχαίνουν συ-

νεχῶς ἢ κατὰ περιόδους, σέ μεγάλο ἢ μικρό βαθμό, ἐνῶ ἄλλοι τίς ἀθετοῦν ἐπειδή δέν τίς κατανοοῦν ἢ ἐπειδή τίς παρερμηνεύουν καί ἄλλοι ὑποκρίνονται ὅτι συμμορφώνονται, ἐπιδιώκοντας ἔτσι νά ἐπιτύχουν ἰδιοτελεῖς σκοπούς τους.

Οἱ περισσότεροι Ἑλληνες ὑπόδουλοι δέν ἀλλαξοπίστησαν, μᾶλλον ἐπειδή εἶχαν πίστη, βαθιά ἢ ρηχή, στήν παράδοση τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας καί θεωροῦσαν ὅτι ἡ ζωή τους μπορεῖ νά ἔχει νόημα μόνον ἐάν διατηροῦν τήν πίστη τους αὐτή, παρά τούς κινδύνους καί τίς δελεαστικές προκλήσεις πού ἀντιμετώπιζαν. Ἡ ἐξήγηση αὐτή ἐνισχύεται ἀπό τήν παρατήρηση ὅτι καί σήμερα πολλοί ὀρθόδοξοι χριστιανοί ἐπιμένουν νά θεωροῦν ὅτι ἡ ζωή τους ἀποκτᾷ νόημα μόνον ἐάν διατηροῦν τήν πίστη τους στήν διδασκαλία τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας, μολονότι ἡ Ὀρθοδοξία ἐν πολλοῖς ἀντιπαθεῖται, συκοφαντεῖται, παρεξηγεῖται, νοθεύεται καί δέν ἐπικαιροποιεῖται, αὐξάνονται δέ ἐκεῖνοι πού ἐπιδιώκουν τήν πλήρη ἐξομοίωσή τους μέ τούς Δυτικούς, θεωρῶντας ὅτι ἡ ἐξομοίωση αὐτή εἶναι σωτήρια καί ὅτι ἡ πατερική δικασκαλία εἶναι παρωχημένη, παράξενη καί ἀνωφελής.

2. Ὁ περιηγητής Πουκεβίλ¹. Ὁ François Charles Huges Laurent Pouqueville (1770-1838), μόλις ἔγινε 21 ἐτῶν, ὑπηρετήσε γιά λίγο ὡς ἱερέας καί ὡς δάσκαλος στό χωριό του, στήν Νορμανδία, καί ἀκολούθως, τό 1794, ἐπῆγε στό Παρίσι γιά νά σπουδάσει τήν ἰατρική. Μέ σύσταση τοῦ καθηγητῆ του, ταξίδευσε στήν Αἴγυπτο ὡς ἀξιωματικός τοῦ Ὑγειονο-

1. Βλ. Δ. Ἀνωγειάτης-Πελέ, στό περ. Τόπος καί Εἰκόνα τ. Ζ' Ἀθήνα 1985 σ. 19, ἐπ., Δ. Πιιάδου, στό Μελετήματα στή μνήμη Β. Λαούρδα, Θεσ/νίκη 1975 σ. 425 ἐπ.

μικουῦ κατά τήν ἐκστρατεία τοῦ Ναπολέοντα. Ἐπιστρέφοντας γιά λόγους υἰγείας τό 1798 μέ πλοῖο, συνελήφθη ἀπό ἀλγερινούς πειρατές, οἱ ὁποῖοι τόν παρέδωσαν στόν μπέη τῆς Πύλου. Ἀπό ἐκεῖ μεταφέρθηκε ὡς αἰχμάλωτος πολέμου στήν Τριπολιτσά καί, ἔπειτα ἀπό ἑπτὰ μῆνες, στήν Κωνσταντινούπολη, ὅπου κρατήθηκε ἐπί ἕνα περίπου ἔτος. Στήν Τριπολιτσά καί στήν φυλακή διδάχθηκε τήν γλῶσσα καί τήν ἱστορία τῆς Ἑλλάδας καί ἔγραψε βιβλία γιά τόν Μοριᾶ.

Κατά τά ἔτη 1806-1815, ὑπηρέτησε ὡς πρόξενος τῆς Γαλλίας στήν αὐλή τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, μέ ἔδρα τά Ἰωάννινα. Μέ τήν ιδιότητά του αὐτή, ἐνημέρωνε τήν γαλλική κυβέρνηση γιά τήν πολιτική τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, καθώς καί τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, καί γιά τήν οἰκονομία, τήν γεωγραφία, τά ἤθη κ.λπ. τῆς περιοχῆς, περιόδευσε δέ ὅλους σχεδόν τούς τόπους πού ἐξουσίαζε ὁ Ἀλῆ πασᾶς (Ἡπειρος, νότια Ἀλβανία, δυτική Μακεδονία, Θεσσαλία, δυτική Στερεά Ἑλλάδα, Πελοπόννησος). Τό 1817 διορίσθηκε πρόξενος τῆς Γαλλίας στήν Πάτρα.

Βασιζόμενος στίς προσωπικές του ἐμπειρίες πού ἀπέκτησε κατά τίς περιοδεῖες του, καθώς καί σέ πληροφορίες πού ἔλαβε ἀπό ἄλλους ἀπεσταλμένους συμπατριῶτες του, ἀπό ἄλλα σύγχρονα πρόσωπα, ἀπό προγενέστερους συγγραφεῖς καί ἀπό ἔγγραφα πού βρῆκε σέ μοναστήρια καί ἀλλοῦ, ἔγραψε στήν γαλλική γλῶσσα τό βιβλίο «Ταξίδι στήν Ἑλλάδα», α' ἔκδοση 1820, β' ἔκδοση 1826. Στό βιβλίο τοῦτο περιέχονται πλούσιες πληροφορίες γιά τόν προαναφερθέντα χῶρο, γεωγραφικές, ἱστορικές, οἰκονομικές, δημογραφικές, στατιστικές, πολιτιστικές, θρησκευτικές κ.ἄ. Ὡστόσο, σέ κάμποσες ἀπό αὐτές ὑπάρχουν ἀνακρίβειες, ὑπερβολές, χάσματα, ἀντιφάσεις ἢ προκαταλήψεις.

3. Αποσπάσματα από μεταφράσεις. Τό προαναφερθέν βιβλίο τοῦ Πουκεβίλ διαιρεῖται σέ 18 βασικές θεματικές ἐνότητες, πού αὐτός τίς ὀνόμασε βιβλία. Ἀποδόθηκε στήν ἐλληνική γλῶσσα ἀπό 4 μεταφραστῆς τμηματικά καί ἐκδόθηκε στήν Ἑλλάδα σέ πέντε τόμους. Στήν συλλογή ἀποσπασμάτων-ἐρανισμάτων τους, πού παρατίθενται στά ἐπόμενα τρία κεφάλαια τοῦ παρόντος, αὐτοί οἱ πέντε τόμοι προσδιορίζονται συμβολικά μέ τά κεφαλαῖα γράμματα Α, Β, Γ, Δ, Ε, ἕκαστο τῶν ὁποίων ὑποδηλώνει τά στοιχεῖα ταυτότητας ἐκάστου ἀντιστοίχου τόμου (ὑπότιτλός του, ὀνόματα μεταφραστῆ καί ἐκδότη, τόπος καί ἔτος ἐκδοσῆς του), ὡς ἀκολουθῶς:

Α = Τά Ἡπειρωτικά (βιβλία 1 καί 2), μετάφραση Κ. Βλάχου, ἐκδοση Ἑταιρείας Ἡπειρωτικῶν Μελετῶν, Ἰωάννινα 1994.

Β = Ἡπειρος (βιβλία 4-6), μετάφραση Π. Κώτσου, ἐκδοση Ἀφῶν Τολίδη, Ἀθήνα 1995.

Γ = Μακεδονία, Θεσσαλία (βιβλία 7-9), μετάφραση Ν. Μολφέτα, ἐκδοση Ἀφῶν Τολίδη, Ἀθήνα 1995.

Δ = Στερεά Ἑλλάδα, Ἀττική, Κόρινθος (βιβλία 10, 11, 13, 14), μετάφραση Μ. Σκάρρα, ἐκδοση Ἀφῶν Τολίδη, Ἀθήνα 1995.

Ε = Πελοπόννησος (βιβλία 14-18), μετάφραση Μ. Μολφέτα, ἐκδοση Ἀφῶν Τολίδη, Ἀθήνα 1997.

Στό τέλος κάθε ἀποσπάσματος-ἐρανίσματος, μέσα σέ παρένθεση, σημειώνονται ἀφ' ἐνός τό κεφαλαῖο γράμμα (Α, Β, Γ, Δ, Ε) πού ὑποδηλώνει ὡς ἄνω τόν τόμο ἀπό τόν ὁποῖο ἀνθολογήθηκε τό ἀπόσπασμα-ἐρανίσμα καί ἀφ' ἐτέρου ὁ ἀριθμός τῆς σελίδας ἢ τῶν σελίδων τοῦ τόμου ὅπου αὐτό περιέχεται (π.χ.: Α 154, Δ 199-200).

Οἱ ὑποσημειώσεις πού συνοδεύουν μερικά ἀποσπάσματα-ἐρανίσματα στά ἐπόμενα τρία κεφάλαια προέρχο-

νται από τούς ως άνω πέντε τόμους πού αντιστοιχοῦν ἐκάστοτε στά ἀποσπάσματα αὐτά.

Ἀντί τῆς μονοτονικῆς μετάφρασης τῶν ἀποσπασμάτων, προτίμησα τήν πολυτονική ἀπόδοσή της.

Β.- Οἱ συνθήκες ζωῆς τῶν Ὀρθοδόξων Ἑλλήνων ραγιαδῶν

1. Κατά τόν Ἰ. Πέτρου. Οἱ πολιτικές, οἰκονομικές καί κοινωνικές συνθήκες διαβίωσης τῶν Ὀρθοδόξων χριστιανῶν ἐπί τουρκοκρατίας στόν σημερινό ἑλλαδικό χῶρο περιγράφονται συνοπτικά ἀπό τόν καθηγητή Ἰωάννη Πέτρου, στή μελέτη του «Κοινωνική δικαιοσύνη» (ἐκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1992, σελ. 121-123) ὡς ἑξῆς:

Ἡ ὑποδούλωση στούς Τούρκους ἔπαιξε καθοριστικό ρόλο στή διαμόρφωση τῆς οἰκονομικῆς καί κοινωνικῆς κατάστασης τῶν Ὀρθοδόξων Χριστιανῶν. Ὁ Πατριάρχης καί, κατ' ἐπέκταση, ἡ ἐκκλησιαστική Ἱεραρχία ἀποκτοῦν μιά ιδιόρρυθμη ἐξουσία πού συνδυάζει τή θρησκευτική μέ μιά μερική πολιτικοῦ χαρακτήρα ἐξουσία πού παραχωρεῖται μέσω τῶν προνομίων. Ἡ Ἐκκλησία ἀποβαίνει ὁ συνδεδετικός δεσμός τῶν Χριστιανῶν καί ἐπιφορτίζεται μέ τήν ἐπίσημη ἐκπροσώπησή τους ἀπέναντι στήν Τουρκική ἡγεσία.

Σύμφωνα μέ τόν ἰσλαμικό νόμο, οἱ λαοί πού δέχονταν τήν ἰσλαμική κυριαρχία χωρίς ἀντίσταση εἶχαν δικαίωμα ζωῆς καί περιουσίας καί ἐλεύθερη τήν ἄσκηση τῆς λατρείας τους μέ τήν ὑποχρέωση τῆς πληρωμῆς τοῦ κεφαλικοῦ φόρου. Ἡ γῆ πού κατακτιέται περιέρχεται στό Σουλτάνο. Αὐτός τήν παραχωρεῖ στούς πολεμιστές του. Ἔτσι ἡ εὐφορη γῆ περνᾷ στά χέρια τῶν Τούρκων. Μόνο ὀρισμέ-

νες περιοχές, ιδίως όρεινές, παραμένουν στά χέρια τῶν Χριστιανῶν. Βέβαια στίς μεταγενέστερα κατακτημένες περιοχές, ὅπως ἡ Πελοπόννησος, παραμένει εὐφορη γῆ στά χέρια Χριστιανῶν μεγαλογαιοκτημόνων. Οἱ περισσότεροι Χριστιανοί ἀγρότες γίνονται κολίγοι καί δουλοπάροικοι τῶν τιμαρίων. Ἀλλά καί οἱ μικρές ιδιοκτησίες, ἐξαιτίας τῆς αὐξανόμενης φορολογίας, ἀπορροφιοῦνται βαθμιαῖα ἀπό τά τσιφλίκια. Ἐκτός ἀπό τόν κεφαλικό φόρο οἱ Χριστιανοί κατέβαλλαν καί τή δεκάτη. Στούς φόρους αὐτούς πρέπει νά προστεθοῦν ἀκόμα οἱ ὀφειλές πού κατέβαλλαν οἱ καλλιεργητές τῶν τιμαρίων καί τῶν τσιφλικιῶν στούς κυρίους τους καί οἱ ἔμμεσοι φόροι καί τά δοσίματα. Ὅσο προχωροῦμε πρὸς τό 17^ο αἰῶνα οἱ ἐπιβαρύνσεις γίνονται γιά τούς Χριστιανούς πιά περίπλοκες καί ἀβάσταχτες. Τό γεγονός αὐτό ἔχει ἀνάλογες ἐπιπτώσεις στήν οἰκονομική κατάσταση τοῦ λαοῦ καί ὀρισμένες φορές ὀδηγεῖ σέ ὀμαδικούς ἐξισλαμισμούς.

Οἱ Τοῦρκοι κατακτητές ἀδιαφοροῦν γιά τό ἐμπόριο. Ἐτσι στόν τομέα αὐτό ἀφήνεται ἐλεύθερη ἡ δράση στούς Ὀρθόδοξους Χριστιανούς, ἀλλά καί στίς ἄλλες ὑπόδουλες κοινωνικές ὀμάδες, τῶν Ἀρμενίων καί τῶν Ἑβραίων. Τό ἐμπόριο, πού ἀσκοῦν οἱ Χριστιανοί, ἀναπτύσσεται ιδίως τόν 17^ο αἰῶνα. Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου συμβάλλει στήν ἀνάπτυξη τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς. Ἀπό αὐτήν ἐπωφελοῦνται οἱ Τοῦρκοι, ἀλλά καί οἱ Χριστιανοί γαιοκτήμονες. Μεγαλύτερη ὅμως εἶναι ἡ ἀνάπτυξη τῆς βιοτεχνίας. Αὐτή ἀποσπᾶται ἀπό τήν οἰκιακή οἰκονομία καί δημιουργοῦνται βιοτεχνικές καί ἐμπορικές συντροφίες. Στίς συντροφίες αὐτές ἐφαρμόζεται ἡ συνεργασία κεφαλαίου καί ἐργασίας.

Ἐκτός ὅμως ἀπό τήν οἰκονομική αὐτή κατάσταση τῶν Χριστιανῶν, μεταξύ τους παρουσιάζεται καί μιά κοινωνική διαφοροποίηση. Ἀμέσως μετά τήν ὑποδούλωση στούς